

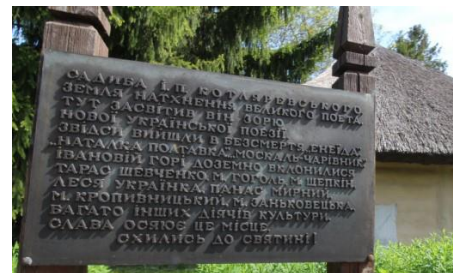

225 років від часу виходу у світ

поеми

І. П. Котляревського “Енеїда” (1798 р.)

Іван Петрович Котляревський - видатний український письменник, драматург та фундатор нової української літератури народився у нашому славному місті Полтаві, тут жив і працював, тут похований.

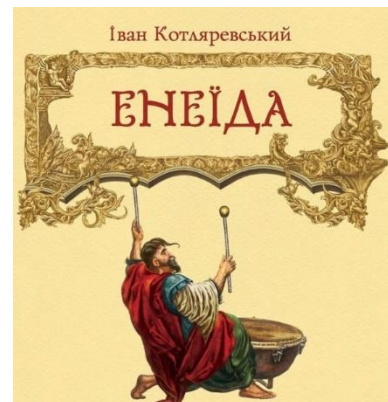

Серед літературознавців є думка, що його поема “Енеїда” – це справжня енциклопедія українського побуту кінця XVIII – початку XIX століть. Сам Котляревський, хоч і був поміщиком й інтелігентом, інколи вбирався в селянський одяг та “йшов у народ”, пізнавати його звичаї, культуру, традиції.

Поема була створена в добу становлення романтизму в Європі, на тлі смутку частини української еліти за козацькою державою, ліквідованою Росією в 1775—1786 роках. Вона стала першою масштабною пам'яткою українського письменства, укладеною розмовною українською мовою, започаткувавши становлення новочасної української літератури.

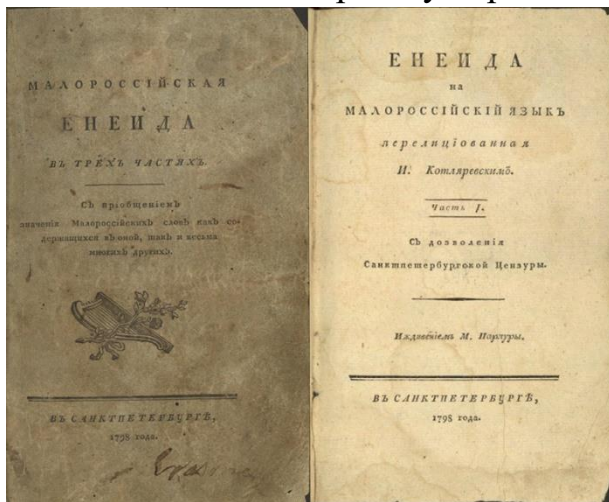
“Енеїда” Івана Петровича Котляревського заснована на сюжеті одноіменної класичної поеми римського поета **Вергілія**.

За жанром цій твір — ліро-епічна травестійно-бурлескна поема (епічна — бо в ній події подаються в розповідній формі; травестійна — бо античні герої “перевдягнені” в українське вбрання, перенесені в історичні умови українського життя; бурлескна — бо події і люди змальовуються в основному в жартівливо-знижувальному тоні).

Проте гумор “Енеїди” не розважальний. Ніби жартуючи, І.П.Котляревський відтворив минуле України, сучасне (другу половину XVIII ст.) і заглянув у майбутнє. Засобами соковитого гумору він зумів оспівати героїзм українського козацтва, його побратимство, нестримну жадобу народу до волі.

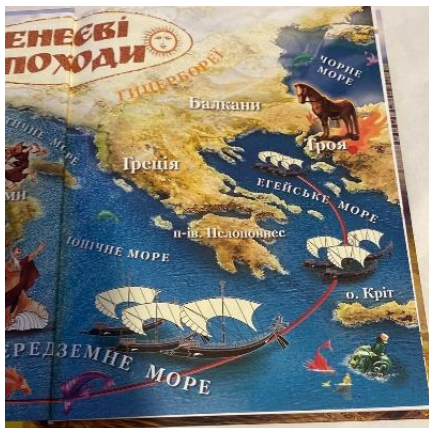
Національна самоідентифікація автора та героїв його “Енеїди” засвідчувала патріотизм і високу гідність українців, що добре розумів цар Микола I, назвавши твір І.П.Котляревського “розумною витівкою”, отже, тонко вловив її антимонархічну спрямованість

Перші три частини поеми були видані в **1798 році**, в Санкт-Петербурзі, без відома автора, під назвою: **“Енеида. На малоросійській языкъ перелиціювання И. Котляревскимъ”**. Повністю “Енеїда” вийшла в світ після смерті І.П.Котляревського, в 1842 році.

В “Енеїді” найглибший рівень - поема римлянина Вергілія, вище - давньоукраїнська барокова сміхова культура, а на поверхні - мандри українських козаків світом після зруйнування Катериною II Запорозької Січі в пошуках землі обітованої - **омріяної Української держави майбутнього**.

Деякі епізоди (наприклад, розповідь Енея про загибель Трої) український письменник зовсім випускає, а деякі, навпаки, розгортає у ширші картини - пекло і рай описує по-своєму, інші картини витримані в дусі українського фольклору, названо міста й села Полтавщини, наприклад Лубни, Гадяч, Будища.

І.П. Котляревський в полотно твору вплітає епізоди з життя українських козаків, старшини, селянства, міщан, священиків. **Мальовничі картини життя України відтіснили античний світ на другий план.** Завдяки такому самостійному підходу до справи “Енеїда” і на запозичений сюжет вийшла оригінальним твором.

По суті, крім імен героїв та основної нитки подій, від Вергілієвого твору нічого не залишилося, бо минуле тут стало сучасним, сучасне — минулим, героїчне — побутовим, а побутове — піднесено-урочистим.

Автор не просто “перевдягнув” античних богів і троянців в одяг козацьких часів - він помістив їх в український побут, «нагодував» стравами української кухні, наділив українським світоглядом, барвистими уявленнями про рай чи пекло.

Загальну картину суспільства та взаємин у ньому поет подає в описі пекла і раю. Рай та пекло населені ним відповідно до народних уявлень, як це зображено в легендах та піснях. У раю — бідні вдови, сироти. У пеклі — пани й чиновники. На першому плані — поміщики-кріпосники, за ними — козацька старшина, купці, судді, міняйли, чиновники, корчмарі. **Пекло і рай — це втілення автором народної мрії про соціальну справедливість.**

Вергілій скупко окреслює спектр страждань і мук грішників у Аїді, зате І.П. Котляревський змальовує пекло дуже колоритно й показує типових українських грішників.

Панів за те там мордували

І жарили зо всіх боків,

Що людям льготи не давали

І ставили їх за скотів.

До того ж у творі докладно описано різних царів - своє життя вони проводять у розвагах: бенкетуванні, любовних пригодах та пияцтві.

Зевес тоді кружав сивуху

І оселедцем заїдав;

Він, сьому випивши восьмуху,

Послідки з кварти виливав.

Суспільною вадою було хабарництво чиновників, яких І.П.Котляревський за характером своєї роботи знав дуже добре. Тому бюрократичний апарат царської Росії змальований в образах богів колоритно й переконливо.

За хабар Еол влаштовує бурю на морі, за хабар цю бурю Нептун – “драпічка” втихомирив.

Олімп нагадує губернську канцелярію - департамент із чиношануванням, підлабузництвом, інтригами і круговою порукою, кумівством і хабарництвом - та повною байдужістю до потреб народу.

Венера хизується красою в одязі української дівчини, Юнона - у вбранні багатой міщанки, яка втратила міру й смак через надмірну кількість речей у гардеробі.

Доречі, образ **Венери - Катерини II** витворений І.П.Котляревським за допомогою алюзії, тобто натяку на те, що ця авантюристка здобула трон за сприянням військових. Вони проголосили її достойною трону після вбитого фаворитами Катерини II законного царя – Петра III, шлюбного чоловіка самозванки.

Тож рядки “Енеїди” І. П.Котляревського не такі вже й невинні, якщо взяти до уваги підтекстові натяки:

Венера молодиця сміла,
Бо все з воєнними жила,
І бите м'ясо з ними їла,
І по трактирах пунш пила.

Цілком зрозуміло, що й ставлення до Венери-Катерини рідного сина - це приховано-вороже ставлення до державної вельможної «матері» на троні усіх підкорених Росією народів.

А там, де поет оспівує найсвятіші для народу почуття любові до рідного краю, бурлеск

зникає, розповідь стає поважною. Козацьке військо завжди змальовується з любов'ю і гордістю.

Письменник надіявся, що Росія збереже “козацькі полки”. Він дружив із нащадком останнього українського гетьмана Кирила Розумовського, тодішнім губернатором М. Рєпніним, який виношував ідею українського війська у складі російської армії, навіть добився пільг для українських козаків.

Але цар Микола I швидко розгадав далекоглядні плани українських патріотів, заборонив створювати суто українські військові одиниці, вимагаючи, щоб навіть українці-відставники служили на Кавказі, а не на своїй прабатьківській землі.

Поема Вергілія починається такими величними рядками:

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,

Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські...

А у “Енеїді” І.П.Котляревського з перших рядків твору ми потрапляємо в дивоцвіт українського життя і національного характеру:

Еней був парубок моторний

І хлопець хоч куди козак,

Удавсь на всеє зле проворний,

Завзятіший од всіх бурлак.

Козаки-троянці співають народні пісні:

Про Сагайдачного співали,
Либонь, співали і про Січ...
Полтавську славили шведчину,
І неня як свою дитину
З двора провадила в похід.

Еней у творі постає живою людиною, з недоліками і помилками, а також красенем, сміливим воїном та патріотом. У непростих воєнних ситуаціях він - доблесний вояка з великим досвідом, який подає взірець героїзму своїм побратимам.

Примхи зрадливих і ненадійних богів козацького ватажка не дивують: Еней розраховує лише на себе й справляється з труднощами без впливової рідні. Таке бачення І.П.Котляревським шляхів досягнення державності дуже похвальне: **у підтексті твору звучить ідея, що українцям не треба чекати, що хтось їм візьметься будувати державу.**

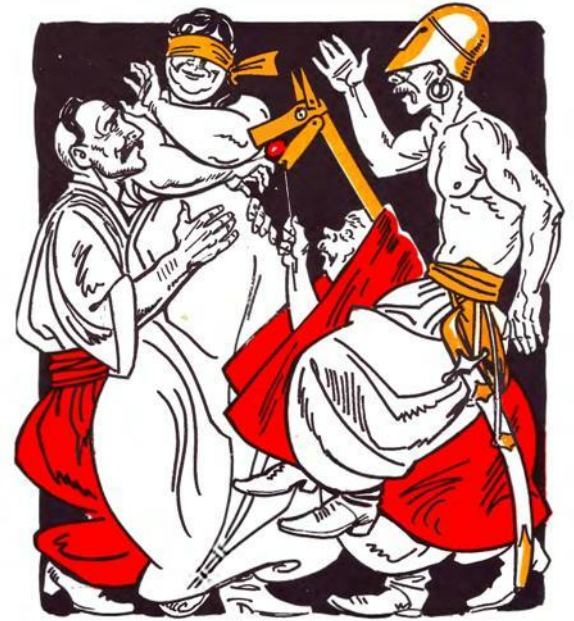
В романтичному дусі оспівано козацьке побратимство, готовність до подвигу, намагання врятувати друга навіть ціною свого життя. Подвиг Низа та Евріала - це гімн вірності присязі, сповідуванню козацьких ідеалів.

Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат,
Там жизнь — алтин, а смерть — копійка,
Там лицар — всякий парубійка,
Козак там чортові не брат.

Цілком протилежними до троянців і Енея в поемі постають боги-олімпійці. У поглядах і вчинках їх, в'їдливо висміяних, поет вивів не просто представників українського панства й колонізаторської Росії, він показав **страшну картину занепаду моралі, духовних і культурних цінностей унаслідок втрати Україною своєї незалежності.**

Життя олімпійців загалом - примітивне, позбавлене логіки й змісту існування. Розваги, інтриги, сварки, обмови, доноси - оце й усе, що цікавить небожителів (у підтексті - новоспечених українських дворян).

Закономірно, що навіть Енеєва місія побудувати нову Трою (Рим), тобто національну державу після знищеної Росією козацької, богів цікавить менше за все, хоч нібито є божественною, навіть самим Зевсом заданою і оприлюдненою.

Таким чином, мирська “суєта суєт” українців доби І.П.Котляревського оцінена митцем як паразитична й недостойна діяльність: **бездержавність компенсується нікчемними цінностями, примітивними взірцями поведінки**, а невідворотно спливаючий державотворчий час підмінюється бенкетами, чварами, наклепами, що веде лише до деградації і жахливого занепаду як у вищих колах, так і внизу суспільної піраміди.

Затхлості життя в Російській імперії поет протиставив волелюбних і незалежних, веселих і буйних троянців-запорожців. Він оспівав їхні високі моральні якості: полум'яну любов до рідної землі й готовність іти заради неї на самопожертву, працьовитість і розум, чесність та благородство. **Такий народ у майбутньому сам вирішуватиме свою долю.**

В своїй поемі автор прощався з історичним минулим України, тобто автономією козацько-гетьманської держави.

Тим часом зрілий **український романтизм** перейшов свою останню мовно-літературну стадію: двадцяти-тридцяти роки XIX століття.

Розбудовувалася новочасна національна ідеологія, яка мала мету - відродження національного духу та національної державності (кирило-мефодіївці і передусім Т.Г.Шевченко). Відбувалося утвердження **самобутньої української культури новосхідського типу**.

Тип **народної сміхової культури**, значною мірою реконструйований І.П.Котляревським, виявився чужим для романтичного світобачення зрілого **Т.Г.Шевченка й П.О.Куліша** (автора «кулішівки» — першої фонетичної абетки української мови, яка лежить в основі сучасного українського правопису та мовлення).

"Енеїда" добра, а все-таки сміховина на московський кшталт", - зауважив Т.Г.Шевченко у передмові 1847 р. до нездійсненого видання "Кобзаря", а П.О.Куліш назвав поему "бурлацьким юродством", пародією, що показує "відсутність поваги" до свого народу.

Відомі висловлювання П.О.Куліша про "Енеїду": "Як появилася Котляревський зі своїм Енеєм.., усі зареготали, і той регіт був - найстрашніша проба нашому писаному слову українському"; "Се він глузує з нашої простоти.., його Еней про рідну матір перед громадою такі речі говорить, що хоч втікай із хати... "

Треба мати на увазі і те, що Кулішева критика

"Енеїди" на початку 1860-х років була зумовлена актуальною потребою боротьби проти засилля бурлеску та сміхацтва в новій українській літературі, проти епігонів уславленого полтавця (так званої "котляревщини").

Доречне питання - **фактом своєї появи "Енеїда" розв'язала суперечки: самобутній український народ чи ні? Безперечно, самобутній. Це основна ідея поеми.**

Долаючи рамки запозиченого сюжету, І.П. Котляревський силою таланту й знанням життя народу створив оригінальний реалістичний твір, уперше написаний живою українською мовою.

Поет-патріот зумів розкрити славне минуле і навіть передбачити майбутню Українську державу як нову Трою, тобто вірив сам і заохочував вірити в щасливе українське майбутнє у безпросвітні часи колонізації її теренів Росією.

Національна самоідентифікація І.П.Котляревського та чудові образи-характери українців у його художніх творах розвінчували російську брехню про недолугість українців, впевнювали національних митців у потребі творити для свого народу.

Як і в Гоголевому “Тарасі Бульбі”, в “Енеїді” І.П. Котляревського виразно простежувалося **“загострене почуття патріотичної гордості”**: “Коли з волі одного хоробрі душі сподвижників Тараса Бульби після бою возносяться на небо, то десь на півдорозі вони стрічають богів Олімпу в козацьких шатах, що їх веселий автор “Енеїди” саме в цей час скидає на землю для участі в земних житейських ділах” (Олесь Гончар).

Навколо “Енеїди”, неоднозначної і, з погляду літературних напрямів і течій, доволі строкатої поеми, яка була створена в перехідну історичну епоху, дискусії не вщухають і досі.

А якщо так, то ця видатна поема завжди викликати жвавий інтерес і буде існувати не тільки як літературна пам'ятка, а як живе явище сучасного культурного процесу.

